

1. Bevezető

A korai vaskorral (relatív kronológiában Hallstatt C, abszolút kronológiában i.e. 800 körül) beköszöntő első változások pontos mibenlétének és okának meghatározása a mai napig tisztázatlan kérdés. Annyi bizonyos, hogy a késő bronzkori hagyományok továbbélése mellett ekkorra már számos új elem is megjelenik az anyagi kultúrában, melyek egy része a nyugatról érkező Hallstatt terjeszkedéséhez köthető. Más részük kétségkívül keleti eredetű, és a Pontus-vidéki, sztyeppi kultúrkörrel való kapcsolatokat mutatja. Ezek mellett ki kell emelnünk a déli „magaskultúrák” hatásait is – az észak-itáliai etruszk és a dél-balkáni hellén/hellenizált területek befolyása is messzire elért. **(1. kép)** Természetesen ezek a kapcsolatok nem egyoldalúak voltak, bár egyelőre a „barbár” vidékekről beszerzett termékek, kulturális hatások jóval kevésbé ismertek.

Az elkövetkezőkben a Kárpát-medencét érő hatások közül a dél-balkáni vonallal kívánok foglalkozni. Annak érdekében, hogy kompakt formában tudjam bemutatni eddigi vizsgálataim eredményeit, a témát leszűkítettem a legtalálóbban „Dél-Pannónia” néven megjelölhető területre, mely tulajdonképpen a Dráva-Száva közének nagy részét és a magyar Baranya és Somogy megye egy részét foglalja magában. **(2. kép)** Az elnevezés némileg anakronisztikusnak tűnhet a római hódítást megelőző időszakokban, de a régészeti szakirodalomban már jó ideje használatos mind a késő bronzkor, mind a vaskor tárgyalásánál.¹ A térség összetartozását a késő bronzkortól nyomon lehet követni – úgy tűnik, hogy sem ekkor, sem pedig a vaskor folyamán nem a Dráva, hanem a Száva jelentette a kulturális határt. Ennélfogva a régió lehatárolását délről a Száva folyó, keletről a Szerémség,² északról a jelen vizsgálatok alapján nagyjából a Mecsek vonala jelenti, míg nyugati határát a Mura-vidékig érdemes kitolni. Erre a területre valószínűleg a folyóvölgyekben évezredek óta létező és feltehetően a korai vaskorban is használt kereskedelmi utak révén juthattak el a dél-balkáni hatások.

Nem szabad elfeledkezni róla, hogy a VIII-VI. század között zajlik a görög városállamok gyarmatosító tevékenységének legintenzívebb szakasza, amelynek természetes eredményei voltak az anyaváros (métropolis) és az apoikia közötti kereskedelmi kapcsolatok is. A Kárpát-medencéhez legközelebb eső, korai alapításuk miatt kiemelhető gyarmatvárosok közül délen Epidamnos és Apollónia a VII. században, Korkyra Melané a VI. században jött létre. A keleti

¹ pl. METZNER-NEBELSICK 1997 és 2002, ODŽA 2009, stb.

² A Szerémségnek ezen a vidéken a hallstatti és Bosut-Basarabi kultúrkörök keveredése jól kimutatható, ezért éles határvonalat nem lehet húzni a kettő között.

apoikiák közül a Duna torkolatához közel eső, és így a folyón vagy annak mentén zajló kereskedelem kiépítésére alkalmas városok közül Istros és Apollónia Pontika a VII. századtól, Tomoi, Tyras és Kallatis a VI. századtól épül ki.³ **(3. kép)** Bár ezek a városok még mindig meglehetősen távolságra vannak a dolgozatban tárgyalt területtől, forrásokból ismerjük a venétek és a peloponnésosi Spárta között kialakult kereskedelmi kapcsolatokat is.⁴ Egyes kutatók valószínűsítik, hogy akár egész törzsek is átvándorolhattak Boiótiából illyr területekre a VII. század folyamán, hogy aztán ott a helyiekkel keveredjenek, tovább erősítve a hellén kultúrkörrel fennálló kapcsolatokat.⁵

Mielőtt rátérek a konkrét tárgyak bemutatására, még szót kell ejtenem néhány olyan problémáról, amellyel szembe kellett néznem a kutatás során, és amelyek némi nehézséget jelentenek a következtetések levonásánál.

Mindenekelőtt a legkomolyabb nehézséget az okozza, hogy a korszakra jellemző leletanyag általános datálása meglehetősen széles határok között mozog. A kora vaskor kezdete, és – az elfogadott vélemény szerint – a végét jelentő kelta vándorlások között eltelt mintegy 400 esztendőn belüli pontosabb keltezését általában nem kísérelték meg a kutatók, és sajnos néhány szórvány tárgy esetén ez nem is lehetséges.

Azonban a történeti eseményekhez kötött, de konkrét leletanyaggal nem bizonyítható korszakváltások megállapítása mindig nagy veszélyeket rejt magában. Valószínűsíthetően azért, hogy ennek a történeti alapon meghatározott fordulópontnak megfeleljenek, a kutatók a Hallstatt tárgyakat idősebbnek vették, hogy hamarabb eltűnjenek, míg a La Tène leletek egy részét időben korábbra tették, hogy koraiságuk illeszkedjen a már megállapított korszakhatárhoz.⁶

Annyi biztos, hogy a történeti forrásokból ismert első, a környéken megjelenő kelta törzs a taurisci volt, akik a mai Szlovénia területén élhettek a IV. századtól, és lassan kiterjesztették hatalmukat Stájerországra és Karinthiára. Kicsit később a közvetlen közelben megtelepedő kelta törzsszövetség, a scordisci a szerbiai Sremska Mitrovica vagy római kori nevén Sirmium központtal hozta létre befolyási övezetét a balkáni hadjáratból visszatérőben. Ez tehát i.e. 279-nél előbb nem történhetett. Így tulajdonképpen nincs okunk a térség Hallstatt népességének zavartalan életét megkérdőjelezni a IV. század egészében és a III. század elején.

³ FEKETE 2007, Függelék.

⁴ HARMATTA 1967, 135.

⁵ THEODOSSIEV 2000, 178.

⁶ Itt kell még szót ejteni az ún. első nemzedék állandó problémájáról is, melyet más korszakokban is jól ismernek a szakemberek. Ez a jelenség azt takarja, hogy az első letelepülők sírjait és telepeit a legkritikább esetekben lehet csak régészetiileg megfogni.

Nehezíti a helyzetet, hogy az egyes országok szakemberei is máshogyan datálják a leleteket, például a horvát kollégák mintegy ötven-száz évvel korábbra teszik a vaskor kezdetét, illetve a kelták megjelenését, mint a magyar kutatás. Ráadásul a régebbi munkák revíziója sok helyen még nem történt meg, így sokszor téves évszámokat és lelőhelyeket közölnek hosszú ideje újra meg újra.

A régészetben mindig gondot jelent a más kultúrákból származó tárgyak és hatások esetén egyrészt az, hogy nem ismerjük terjedésük sebességét – tehát nem állapíthatjuk meg, hogy kiinduló területükön datált előfordulásaikhoz, illetve valószínű gyártási idejükhöz képest mennyivel később jelennek meg távolabbi vidékeken. Másrészt nem állapítható meg teljes bizonyossággal az sem, hogy az adott tárgyak mikor kerültek a földbe – kevéssel azután, hogy eljutottak a vizsgált területre vagy esetleg nemzedékeken keresztül használták őket, és akár száz évekkel később temették majd el?

E problémák ismeretében a bemutatandó tárgyakat legjobb esetben is legfőljebb egy-kétszáz éven belül lehet datálni, de a legtöbbet még ennél is tágabb időhatárok (akár négyszáz esztendő) között lehet csak kezelni.

A keltezés mellett gondot okoz a konkrét kiindulási terület behatárolása abból a szempontból, hogy a korszakban nem csak a tulajdonképpeni görög, hanem a makedón, a thrák, sőt az illyr népesség által lakott régiókban is elterjedt a hellén vagy hellenizált kultúrkörnek számos vívmánya, sőt valószínűleg mesterei is megfordultak, letelepedtek, éltek nem csak a gyarmatvárosokban, hanem távolabbi vidékeken is.

2. A tárgyak

A bemutatásra kerülő tárgyak fölgyűjtését részben az eszéki Régészeti Múzeumban és a vukovári Városi Múzeumban, részben szakirodalomból végeztem, és típus szerinti elkülönítésben adom közre őket.⁷

I. Kerámia

1. Urna, vörös alapon fekete meander-motívummal. Martijanec–Gamulica, VII. század
2. Askosok, vörös alapon fekete meander-motívummal, állatalakos füllel. Dalj–Busija, szórvány, VII. század
3. Askos, fekete, állatalakos füllel. Kaptol–Čemernica, XII. tumulus, VII. század
4. Askos, fekete, fülén vonuló állatokkal. Goričan, XII. tumulus, VII. század
5. Egyfülű csésze, vörös alapon meander alakú ónrátéttel. Dalj–Busija, szórvány, VII. század?
6. Tripasok. Vésett háromszög motívumokkal. Kaptol–Čemernica, XII. tumulus, VII. század
7. Pseudokernos. Kaptol–Gradac, II. tumulus, VII–VI. század
8. Pseudokantharos/illyr típusú csészek. Batina, szórvány, VI–V. század?
9. Pseudokantharos/illyr típusú csészek. Batina, 68. sír, VI–V. század
10. Pseudokantharos/illyr típusú csészek. Dalj, szórvány, VI–V. század?
11. Pseudokantharos/illyr típusú csészek. Dalj–Busija, 8., 19., 29. és 38. sír, VI–V. század

⁷ A felsorolt tárgyakat a Katalógus ábrái mutatják be.

12. Pseudokantharos/illyr típusú csésze. Osijek–Zeleno polje, szórvány, VI–V. század
13. Pseudokantharos/illyr típusú csésze. Somogyszentimre, szórvány, VI–V. század?
14. Pseudokantharos/illyr típusú csészek. Szentlőrinc, 13. és 21-22. sír, VI–V. század
15. Pseudokantharos/illyr típusú csészek. Szajk 73. lelőhely, VI–V. század
16. Pseudokantharos/illyr típusú csészek. Vukovar–Lijeva bara, szórvány. VI–V. század
17. Pseudokantharos/illyr típusú csésze. Vučedol, szórvány. VI–V. század?
18. Pseudokantharos/illyr típusú csészek. Ismeretlen lelőhely. VI–V. század?
19. Oinokhoék. Szajk 73. lelőhely, VII–VI. század

II. Viseleti elemek

1. Bronz fibula, boiót pajzs formájú tűtartóval. Dalj–Busija, szórvány, VII–VI. század
2. Ezüst fibulák, négyszögletes tűtartóval. Beremend, 2. sír, V. század
3. Ezüst fibula, négyszögletes tűtartóval. Sotin, szórvány, V. század?
4. Ezüst fibula négyszögletes tűtartóval. Ismeretlen lelőhely (Dunántúl), szórvány, V. század?
5. Aranyozott ezüst fibula, Štrpci–Čurug típus. Vukovar–Bogdanovci, női sír, IV. század
6. Aranyozott ezüst fibulák, Štrpci–Čurug típus. Ismeretlen lelőhely (Szlavónia), szórvány, IV. század?

III. Fegyverzet

1. Bronz lábvértek. Kaptol–Čemernica, IV. tumulus, VII. század
2. Illyr-görög sisak. Kaptol–Čemernica, IV. tumulus, VII. század
3. Korinthosi sisak. Kaptol–Čemernica, X. tumulus, VII. század

IV. Ékszer

1. Ezüst fülbevalópár, granulált, filigrándíszes. Erdut, szórvány, V–IV. század
2. Ezüst ómega-fejű díszű. Dalj–Busija, 89. sír, V–IV. század
3. Ezüst ómega-fejű díszű. Vukovar–Bogdanovci, női sír, IV. század
4. Ezüst kígyófejes pántkarperecek. Vukovar–Bogdanovci, női sír, IV. század
5. Arany kígyófejes pántkarperec. Ismeretlen lelőhely (Baranya), szórvány, V. század
6. Ezüst spirális karperecek. Okorág, kincslet, IV. század?
7. Ezüst bikónikus filigrángyöngyök. Szentlőrinc, 41. és 44. sír, VI–V. század
8. Ezüst fóliagyöngy, gerezdelt. Beremend, 1. sír, V. század

3. A leletanyag elemzése

A fentebb felsorolt tárgyak esetén tehát mely sajátosságok alapján valószínűsíthetjük, hogy előképeiket a Dél-Balkánon kell keresnünk? Először is, bizonyos technikák és díszítések megléte utalhat erre. Másrésztől segíthet a konkrét formák vizsgálata, melyek származhatnak déli előképek másolásából – bár ez a fajta párhuzamba állítás nem kevés veszélyt rejt

magában, és nem szabad túlságosan messzemenő következtetéseket levonni belőle. Harmadszor pedig érdemes figyelmet fordítani az adott típusok elterjedésére, ha ugyanis ezt vissza lehet vezetni időben és térben a Dél-Balkánra, akkor talán nem alaptalanul gondolunk a déli eredetre. A továbbiakban e szempontok szerint elemzem a tárgyakat.

Az askosok és az urnák esetén a vörös alapon fekete festés megjelenése árulkodó nyom, mely technika ismeretlen volt a Kárpát-medence korábbi kultúrái számára, míg a mykénéi kultúrkörben, majd az azt követő geometrikus időszakban (körülbelül 1100-tól kezdődően) nagy népszerűségnek örvendett. Ugyanez mondható el a meander-motívumról is, mely a korai geometrikus időszaktól, vagyis 900 körül jelenik meg a hellén kerámia díszítései között, és a középső geometrikus korszakban, 850-től kezdődően válik fő elemmé az edényeken. **(4. kép)** Ha föltételezzük, hogy valóban a korabeli görög művészet hatására jelennek meg ezek az elemek a Kárpát-medencében, akkor elterjedésük felső határát nem húzhatjuk meg i.e. 800, de még inkább 700 előtt.

A nagyobb számmal képviselt askosoknál már a régóta bevett elnevezés is jelzi a hasonlóságot a helléneknél kis mennyiségű folyadék – valószínűleg olaj – tárolására szolgáló edényekkel.⁸ A forma az elterjedési területén belül mindenhol igen jellegzetes és könnyen fölismerhető félgömbös testének két végét összekötő füle alapján. **(5. kép)** Csak találgatni tudjuk, hogy a Kárpát-medencei változatokat mire használták, de az eddig előkerült leletekből úgy tűnik, hogy nem a hétköznapi élet tartozékai voltak – igényes kivitelezésük legalábbis ezt látszik alátámasztani. Bár az askos, mint típus a terület őskorának korábbi szakaszaiban is megtalálható, a korai vaskorban redukciós módszerrel fényes feketére égetett formában jelenik meg ismét, vagy magán hordozza a meander-motívumot, talán föltételezhetjük, hogy déli hatásra.

Kernos névvel azt az edényfajtát jelölik, amely egyszerre több áldozat fölajánlására is alkalmas – tulajdonképpen egy kerámiagyűrűn vagy főedényen körben elhelyezett kisebb csészécskékről, tálacskákról van szó. **(6. kép)** A Démétérhez kapcsolódó eleusisi misztériumok során sűrűn használták az ilyen tárgyakat.⁹ Egy hasonló előkerülése Kaptol II. tumulusából kissé meglepő, habár igaz, hogy meglehetősen keveset tudunk a kora vaskor vallási életéről a Kárpát-medencében, így nem zárhatjuk ki, hogy az itt élt emberek is végrehajtottak többszörös áldozatokat. Bár nincs rá bizonyíték, hogy ezt a példányt vallási

⁸ Egyes kutatók rhyton névvel illetik ezeket az edényeket, vagyis ivókürtnek tartják őket. Pl.: METZNER-NEBELSICK 2002, 669.

⁹ MITSOPULOU 2010, 149.

szertartásokhoz használták volna, formája révén kiérdemelte a szakirodalomban a pseudokernos elnevezést. Nagyon hasonló, VII. századi darabok kerültek elő a szlovéniai Stična lelőhelyéről,¹⁰ de több párhuzamát egyelőre nem tudom közölni a tárgyalt korszakból a Balkán területéről Hellas és Kaptol között.¹¹

A háromlábú állvány és a három lábon álló edény a görög vallásban és mitológiában hosszú ideig szignifikáns helyet töltött be. Homérosznál játékok győztesének járó díj, az athéni drámaversenyek rendezőjének adott ajándék vagy fogadalmi ajándéktárgy templomokban, mint például a plataiai csata után a perzsák aranyából készített híres darab (melynek lábait egyébként egy háromfejű kígyó vagy három összefonódó kígyó alkotta) – és ezek mellett még Apollón isteni attribútumainak egyike is a tripos, még híres jósnője, a Pythia is ilyenén ült Delphoiban.¹² Médeia egy háromlábú üstben főzte meg az öreg kost, amely aztán báránként ugrott ki az edényből, s ezzel győzte meg Pelias király leányait, hogy darabolják föl apjukat és vessék az üstbe, hogy megfiatalodhasson, de háromlábú széken ült Delphoiban a Pythia is jövőmondás közben. Ilyen háromlábú edények és oltárkák ábrázolásait számolatlanul ismerjük a görög művészetből, de még a római időkből is.

A kaptoli XII. tumulusban előkerült két tripos némi csodálkozásra ad okot, főleg hogy az eddig átvizsgált területeken párhuzamaikat még nem sikerült fölfedeznem. A testüket díszítő mélyen bekarcolt háromszög-díszítések a Bosut-Basarabi kultúrkör irányában fönnálló kapcsolatokra utalhatnak. Annak megállapítására, hogy milyen célt szolgáltak ezek a tárgyak, érdemes lenne belsejüket megvizsgálni, esetleges szerves maradványok reményében.

Bizonyíthatják-e ezek az elszórt tárgyak (az askosokkal, a pseudokernosszal és a kígyófejes karperecekkel) a hellén vallásos elképzelések észak felé terjedését? Lehetséges lenne, hogy ilyen messze származási helyüktől és a kultúrkörtől, amelyben kialakultak, még mindig ismerjék e tárgyak eredeti rendeltetését és vallási vonatkozásait? Egyelőre úgy látom, hogy még túl korai lenne ilyen nagy horderejű következtetéseket levonni ilyen kevés tárgy alapján, de mindenképpen érdemes odafigyelni erre a kérdésre a későbbiekben.

A pseudokantharos vagy illyr típusú csésze névvel illetett edények a tulajdonképpeni kantharos D típusához állnak legközelebb. **(7. kép)** A perem fölé fölhúzott két fül és a bikónikus test teszi jellegzetessé kinézetüket, de nem korongolással készültek. A valódi kantharosok első példányai hellén környezetben az i.e. VIII. században bukkannak föl, tehát

¹⁰ GABROVEC 1987, 57.

¹¹ Ezzel szemben Velemről például ismerünk hasonlót. Ennélfogva nem tartom lehetetlennek, hogy a tárgytypus nem a balkáni, hanem az itáliai hellén-etruszk kultúra irányából érkezett a Kárpát-medencébe, de ennek bizonyítása további vizsgálatokat igényel.

¹² DICTIONARY 1875, 1163.

ennél korábbiak nem lehetnek a dél-pannoniaiak sem, ha valóban déli eredetűnek gondoljuk a formát. Valószínűsítem, hogy minél több kora vaskori temetőt tárnak föl a szakemberek, annál több ilyen pseudokantharost vehetünk majd még számba, hiszen már a batinai és a dalji sírmezők alapján is látszik, hogy meglehetősen népszerű típusról van szó. Alulreprezentáltságuk más lelőhelyeken inkább a szisztematikus kutatás hiányából fakad. Hasonló formájú és korú csészék kerültek elő a Dél-Balkánról például a koszovói Romajë, a boszniai Sanski Most,¹³ a dél-horvátországi Nin és Radovin, a szerbiai Vrtište lelőhelyein.¹⁴

(8. kép)

A szajki vaskori telep gödreiben föltárt hét oinokhoé formájában egyértelműen a hellén bortöltőkhöz hasonlít – megfigyelhető rajtuk a peremen képzett jellegzetes bemélyedés, és lassú korongolással készültek. Az oinokhoé legkorábban az i.e. VIII. században válik általánossá hellén környezetben, az Észak-Balkánra pedig a VII. és az V. század között juthat el.¹⁵ Kerámia analógiáik a macedóniai Trebeniste, Demir Kapija, a szerbiai Atenica, és a horvátországi Nezakcij nekropolisából ismertek, de ismerünk bronzból készült darabot is a boszniai Bjelosavići határából.¹⁶ Ide tartozik még a szerbiai Sremska Mitrovica környékén előkerült szórvány bronz példány is, mint legközelebbi párhuzam.¹⁷ Szajk az eddig ismert legészakabbi előfordulási helyük.¹⁸ Fekete Mária szíves közlése alapján a VII–VI. század fordulójára érdemes datálni őket.

A kerámia esetén a fentebb bemutatott darabok alapján nem állíthatom, hogy valódi importtárgyak érkeztek volna a Dél-Balkánról a vizsgált területre, sokkal inkább valószínű, hogy különféle technikák és motívumok terjedtek észak felé a szerteágazó kulturális kapcsolatoknak köszönhetően. Kérdéses viszont, hogy a speciális edények (askos, tripós, kernos) másolása mögött milyen közös gondolatok, elképzelések állhattak, ha álltak egyáltalán, és nem csak divatjelenségekről van szó.

Ami a fémtárgyakat illeti, esetükben kissé biztosabbak lehetünk abban, hogy nem csak bizonyos formák, díszítések másolásából keletkeztek az alábbiakban bemutatásra kerülő példányok, hanem akadhatnak közöttük valódi importok is.

¹³ FIALA 1899, 69.

¹⁴ VASIĆ 1987a, 556.

¹⁵ GÁBOR 2005, 10.

¹⁶ VASIĆ 1997, 57.

¹⁷ Ez a példány a fül illesztésénél található, degradálódott kígyós-palmettás minta miatt is érdekes: ennek első előfordulásai hellenizált környezetben az i.e. VI. századra tehetőek. SZILÁGYI 1968, 128.

¹⁸ GÁTI 2009, 67.

A dalj-busijai egyhurkos fibula tűtartója a közép-görögországi, VI. században szövetséggé alakuló Boiótia jelképét, a két oldalról bemélyedő (néhányszor homokóra alakúként aposztrofált) boiót pajzsot formálja. **(9. kép)** Ez a pajzstípus már a késő helladikus kortól (XIII. század) ismert, bár kissé eltérő formában. A boiót pénzeken látható alakjukat föltehetőleg az archaikus vagy a geometrikus korszakban nyerhették el, és az V. századig voltak használatban. A boiót pajzs forma tűtartóval ellátott fibulák valamikor a VII. században jelennek meg a Dél-Balkán területén, viszont meglehetősen sokáig élő típusról van szó.¹⁹ Arról nem érdemes spekulációkba bocsátkozni, hogy mennyire tekinthető a pajzs a hasonló formájú fibula előképének vagy sem, mindenesetre a szakirodalomban jellemzően ezen a néven említik.

A boiót pajzs forma tűtartóval ellátott fibulák, bár technikájukban semmi különöset nem mutatnak, alakjuk és elterjedésük talán mégis indokoltá teszi, hogy déli származásukat valószínűsítsük. A dalj-busijai példányhoz hasonlóak a Szávától délre rendre megjelennek kora vaskori sírleletekben, például a macedóniai Trebeniste és Dedeli,²⁰ a szerbiai Novo Selo és Novi Pazar,²¹ a boszniai Osovo, Luburić polje, Livno, Prozor és Donja Dolina nekropolisaiban.²² **(10. kép)**

A fém tárgyak esetén a déli eredetű technikák és díszítőelemek közül a granulációval és a filigránnal érdemes hosszabban foglalkoznunk. Ezek az általánosan elfogadott nézet szerint a hellén ötvösművészetből származnak, letagadhatatlan föníciai előképekkel.²³ A hellenizált területeken az i.e. VI. századtól érték el e technikák legmagasabb szintjét – a dolgozatban bemutatott tárgyak talán nem a legjobb mesterek termékei, de a granulált gömböcskék előállításához egyértelműen komoly szaktudással kellett rendelkezni.²⁴

A filigránnal és granulációval is díszített, Erdut közelében előkerült ezüst fülbevalópár az ún. csónak alakú fülbevalók típusához tartozik, amelyek régóta töretlen népszerűségnek örvendenek Kis-Ázsia és a Balkán területén. A bemutatott példány (tulajdonképpen eredetileg kettő volt, de az egyik a megtalálása óta eltelt időben elveszett) a VI–IV. századi görögországi Eretria és Thessalia, a macedóniai Vraca, Serres és Radolište,²⁵ az albániai Belsh²⁶ leleteivel

¹⁹ VASIĆ 1997, 48.

²⁰ VASIĆ 1987c, 694.

²¹ VASIĆ 1987b, 647.

²² ČOVIĆ 1987a, 247.

²³ Bővebben erről a témáról Moritz Hoernes munkásságában.

²⁴ És megfelelő minőségű alapanyaggal. OBERFRANK 1996, 25.

²⁵ VINSKI 1950, 73.

²⁶ ALBANIEN 1988, 257.

mutat közelebbi rokonságot, illetve legközelebbi párhuzamként meg kell említenem a szerbiai Sremska Mitrovicában előkerült szórványt, melyet ión mester munkájának tartanak.²⁷

Az ezüst filigrándrótból készített bikónikus gyöngyök Szentlőrincen – az ásató véleménye szerint is – hellén hatást mutatnak,²⁸ hasonlóakat ismerünk Észak-Görögországból, a bulgáriai Malomirovo tumulusából, a boszniai Glasinac és a szerbiai Umčar temetkezéseiből. A Beremenden előkerült nagyobb méretű, granulációval díszített, gerezdelt ezüstgyöngy a publikáló szerint föltűnő hasonlóságot mutat a szintén ión munkaként aposztrofált, Sremska Mitrovicán előkerült arany nyaklánc **(11. kép)**, illetve a bulgáriai Duvanli²⁹ és a szerbiai Atenica fejedelmi sírjának gyöngyeivel.³⁰ Szerintem ezek mellett még a Regöly határában előkerült nagyméretű aranygyöngyökkel,³¹ illetve a Hrtkovci/Herkóca mellett megtalált kincs egyetlen gömbforma gyöngyével is párhuzamba állítható.³² Ez utóbbiak kapcsán a szakirodalom általában a szinkretizmusra törekvő, helyi és hellén előképek alapján egyaránt dolgozó illyr ötvösöket szokta gyártókként megnevezni.³³

Két másik díszítésre érdemes még figyelni a fémek esetén – az ún. Štrpci-Čurug típusú fibulák palmetta-mintái és a velük együtt előkerült pántkarperecek kígyófejes végződése is déli irányba mutatnak. Mielőtt közelebbről megvizsgálnám ezt a kérdést, ki kell térnem a névadó leletegyüttesekre a kontextus ismeretének érdekében.

A Čurug/Csurog határában 1927-ben előkerült kincs meglehetősen szenzációt okozott a maga idejében. A gyöngyök, ezüsből készült granulált fülbevalók és gyűrűk, csuklós ívfibulák, kettős kígyófej-végű pántkarperecek és sodronyos-láncos bronzfibulák láthatólag egy több száz évig gyűjtögetett kollekciónak alkotnak, melynek földbekerülését egy korai La Tène Dux-fibula jelenléte alapján a IV–II. századra teszik.³⁴ Legrégebbi darabjai, a sodronyos bronzfibulák, nyugati kapcsolatokat mutatnak, míg a többi példány az általános vélekedés szerint déli hatásra került a területre.³⁵

A Csurog típusú fibulákon megfigyelhető palmetta-minta, mely ebben a formájában ismeretlen a Hallstatt-kor előtt a Kárpát-medencében, meglehetősen népszerű elem volt a

²⁷ MIHELIĆ 2007, 187. A Duna alsó folyásánál létrehozott, már emlegetett gyarmatvárosok közül Tyras, Tomoi és Istros ión, míg Kallatis dór alapításúak.

²⁸ JEREM 1968, 186.

²⁹ TONKOVA–PENKOVA 2009, 202.

³⁰ JEREM 1972, 63. lábjegyzet.

³¹ ARANYKINCS 2000, 113.

³² JEVTIĆ–RUŠEVLJAN 2006, 300.

³³ JEVTIĆ–RUŠEVLJAN 2006, 303.

³⁴ VASIĆ 1995, 86.

³⁵ MÁRTON 1933, 29 – további kutatók véleményének felsorolásával.

Földközi-tenger keleti partvidékén, Egyiptomtól kezdve Asszírián és Perzsián át a hellén-makedón-thrák díszítőművészetig.

Ezeket a fibulákat a kutatás már régóta görög kulturális származéknak tartja, ha nem is konkrét import formájában.³⁶ A fejen látható, már tárgyalt palmetta-minta mellett előképeiknek megjelenései is emellett szólhatnak: Kis-Ázsia hellén gyarmatokkal teli partvidékétől Thessálián és Makedónián át Thrákiáig jelentkeznek a VIII. századtól. Az Észak-Balkánt valamikor az V–IV. században érhették el a fejlődésük utolsó fázisába tartozó példányok.

A vizsgált területen találtakhoz rendkívül hasonlóak kerültek elő a macedóniai Sedes, Beranci és Trebenište, a bulgáriai Bukjovci, a szerbiai Mladenovac sírjaiból, illetve a szintén szerbiai Hrtkovci, valamint a névadó Čurug és Štrpci kincseiből.³⁷

A pántkarperecek kapcsán ejtenem kell néhány szót a kígyóról: mint szimbólum már a mykénéi időktől jelen van a helladikus mitológiában – egyszerre ártó és segítő lény.³⁸ A karon viselt kígyószimbólum az élet és termékenység fölötti mágikus hatalmat szimbolizálja a hellenisztikus korszakban.³⁹ A görög mitológia mellett a thrák vallásban is fontos szerepet játszott a kígyó: az istenhérosznak és az anyaistennőnek is kísérő, segítő állata, valószínűleg az újjászületés és a termékenység szimbólumaként.⁴⁰ **(12. kép)** Az illyrek mitikus őseinek tartott Kadmos és Harmonia kígyó alakban vezették népüket a harcba a hellén polisok ellen.⁴¹ Teljesen hiányzik azonban a tárgyalt terület késő bronzkorából, így nem tekinthetjük helyi tradíciónak.

Ezek a kígyófejes pántkarperecek kissé nehezebb kérdés elé állítanak az elterjedésüket illetően. Dél-Pannónián kívül a szerémségi Hrtkovci és a dél-bácskai Čurug kincseit leszámítva ugyanis délebbi területeken *ebben* a formájukban ismeretlenek.

Ugyanakkor a több, legalább két fejvel rendelkező kígyó, mint pántkarperecek lezáró eleme – nyilván a szimmetria miatt – igen népszerű az egész Balkánon a korai vaskorban. Az ezüsből és néha aranyból készült kígyós pántkarperecek, a korábban bemutatott leletekkel együtt rendszerint előkelő sírok mellékletei, mint a macedóniai Kolari és Trebenište, a montenegrói Kruševica vagy a koszovói Pećka Banja esetében.

³⁶ BRUNŠMID 1902, 83.

³⁷ VASIĆ 1997, 55.

³⁸ Gondoljunk csak a mykénéi anyaistennő- vagy papnőábrázolásokra.

³⁹ HANDBOOK 2002, 93.

⁴⁰ FOL–MARAZOV 1984, 49.

⁴¹ THEODOSSIEV 2000, 177.

Hasonló motívumok jelennek meg az ún. Mramorac típusú övek némelyikén is, például a névadó lelőhelyről előkerült példányon.⁴² **(13. kép)** Mindezek a kígyóábrázolás töretlen népszerűségét bizonyítják az egész Balkánon, mégsem válaszolják meg a kettős (pontosabban négyes) kígyófejjel ellátott pántkarperecek eredetének kérdését. A baranyai szórvány töredék ráadásul teljesen unikális módon aranyból készült – holott a Dél-Dunántúl ebben a korszakban nemigen bővelkedik aranyleletekben, és a tárgyalt területen illyr hatásra az ezüst jóval népszerűbb fémnek számít a kora vaskor egészében.

Egyes föltevések szerint a tárgyakon ábrázolt kígyó- illetve vízimadár alakok vallási-spirituális különbséget jeleznek a Hallstatt kultúrkör keleti ága és az illyr-thrák területek között.⁴³ E két műveltség találkozása nagyjából a vizsgált területre esik, így a későbbiekben talán érdemes lenne ezzel a kérdéssel is behatóbban foglalkozni.

Tovább haladva a fémtárgyakkal: az Ω-fejű díszű formája teljesen ismeretlen az őskor korábbi szakaszaiban a vizsgált területen. A görög ábécé – melyben az Ω betű az utolsó helyet foglalja el – valamikor a VIII. századra alakult ki,⁴⁴ és körülbelül a VI. században már Thrákia területén is használták; addigra valószínűleg már Makedóniában is elterjedt. A korszak előkelő sírjaiban népszerű hosszú, dupla szárú ezüst díszűk hat csoportja között a „III. d” variánsként számon tartott ómega-fejű példányok a VI. század végétől jelennek meg szerte a Balkánon.⁴⁵ Ezeket a III. típus többi variánsával ellentétben egybeöntötték, nem drótból hajlították.

A dél-pannóniai két példa közül a Vukovar-Bogdanovciban előkerült darab egy meglehetősen gazdag női sírhoz tartozott,⁴⁶ a Dalj-Busija 89. sírjából származó viszont sajnos a kérdéses temetkezés egyetlen megmaradt melléklete. Sajátos, hogy mindkettő a legészakabbi előfordulások közé tartozik.⁴⁷

Az Ω-fejű díszűk elterjedése jól követhető a már említett macedóniai Trebenište és Vratnica, a boszniai Potpećine, Pod kod Bugojno, Potočani, a koszovói Pećka Banja, a szerbiai Leskovac és Novi Pazar, valamint a horvátországi Hrastovac lelőhelyein át.⁴⁸ **(14. kép)**

⁴² Ilyen övlemezeket egyébként Dél-Magyarországról is ismerünk. MÁRTON 1933, 77.

⁴³ JEREM 1968, 185.

⁴⁴ SHERRATT 2003, 237.

⁴⁵ VASIĆ 2003, 122.

⁴⁶ Ha valóban egy sírban volt többek között a két ezüst nyakperccel és két ezüst kígyófejes karpánttal, a korallból, borostyánból és üvegből készült gyöngyökkel. BRUNŠMID 1900, 232.

⁴⁷ Mindössze egyetlen, Alsó-Ausztriában, már La Tène környezetben egy férfisírból előkerült bronz példány található még északabbra náluk. RAMSL 2009, 119.

⁴⁸ ČOVIĆ 1987b, 573.

A viselet következő tárgyalandó eleme, a négyzetes tűtartójú fibulák esetén talán nem tévedek, ha stilisztikailag az ún. attikai-boiót fibulát tekintem prototípusnak, mely a IX. századtól kezd elterjedni hellén területeken. Ezek a hellén darabok általában bronzból készültek, igen nagy méretűek (akár a 20 centimétert is eléri a hosszuk), és általában szentélyekben helyezik el őket, talán fogadalmi ajándékként. **(15. kép)** Így eltérnek a balkáni példányoktól, melyek alapanyaga arany, ezüst és bronz is lehet, viszonylag kicsik (4–5 centiméteresek) és sírmellékletként jelennek meg.⁴⁹

Természetesen nem szabad, hogy túlságosan elragadtassuk magunkat a formai hasonlóságokat látva, és egyenes leszármazási vonalat húzzunk az attikai-boiót és a négyzetes tűtartójú fibulatípusok között. Az mindenesetre biztos, hogy a négyzetes tűtartójú fibulák elterjedését is kiválóan nyomon lehet követni a Balkánon. A legszebb, aranyból és ezüsből készült példányok az ún. hercegi vagy fejedelmi temetkezésekben jelennek meg: a macedóniai Trebenište, a koszovói Pećka Banj, a boszniai Glasinac, a szerbiai Novi Pazar és Atenica sírjaiban. **(16. kép)** Analógiáik ismertek Görögországból is, Athén, Lusoi és Olympia környékéről.⁵⁰

Magyarországról a beremendi példányok előkerülése előtt csak bronzból készült darabokat ismert a kutatás, főleg preszkíta kontextusban,⁵¹ illetve a Komárom-Esztergom megyei Somodorpusztáról is.⁵² Ezüsből készült legészakabbi előfordulásuk hiteles föltárásból Beremenden legalábbis érdekes, ha furcsának nem is nevezhető. A föltárt temetőrészlet, bár szép együtteseket tartalmazott, mégsem kezelhető a délebbi, kiemelkedően gazdag temetkezésekkel egy szinten, legalábbis a megmaradt mellékletek alapján.⁵³

Ugyanez a helyzet a legközelebbi párhuzamként említhető szerbiai Kuzmin határában talált szintén ezüst példánynál is – a fibula értékesebbnek tekinthető, mint a sír többi lelete.⁵⁴

Szórványként került elő két további darab a vizsgált területről: az egyik Sotin környékéről, a másik ismeretlen magyarországi lelőhelyről.⁵⁵ Mivel azonban az utóbbi is ezüsből készült, amilyen formában a Dél-Dunántúlon kívül hazánkban nem ismert, óvatosan föltételezhető, hogy ez is Somogy vagy Baranya megye területéről származhat. Sajnos ez a két példány sem

⁴⁹ A tűtartón megfigyelhető, poncolással, véséssel és domborítással kialakított díszítések halványan emlékeztethetnek az attikai-boiót fibulákon föltűnő ábrázolásokra.

⁵⁰ ČURČIĆ 1909, 98.

⁵¹ JEREM 1972, 78.

⁵² MÁRTON 1913, 333.

⁵³ A négyzetes tűtartójú ezüst fibulák mellett bronz astragalos-öv, bronz Certosa fibulák, háromszögű csüngőkkel díszített bronz „jogar”borítások, vaslándzsák és üveggyöngyök voltak a két sírban. JEREM 1972.

⁵⁴ Ha egyáltalán egy sírban voltak eredetileg a vele együtt a múzeumnak ajándékozott üveggyöngyök és az astragalos-öv. BRUNSMID 1902, 71.

⁵⁵ A fibula a Fejérváry-gyűjteményből került a Magyar Nemzeti Múzeumba. MÁRTON 1913, 333.

segít annak megválaszolásában, hogy a Szávától északra miért nem az igazán előkelő sírokban jelenik meg ez a fibulatípus.

A beremendi sírokkal kapcsolatban fölvetődhet az idegen területről származó feleségek gondolata, lévén, hogy mindkét sírban nőt temettek el. Ha távoli törzsek vezetőihez feleségül adott előkelő balkáni asszonyokról van szó, az megmagyarázná viseletük déli elemeit, és talán azt is, hogy miért nem olyan gazdagok ezek a sírok, mint a "törzsterületen", vagyis a Balkán középső-déli részén. Ahhoz, hogy ezt a föltételezést bizonyíthassuk, érdemes lenne a csontmaradványokat oxigén- és stroncium-izotóp elemzésnek alávetni – ezzel a metódussal megállapítható lenne, hogy a nők hol töltötték a gyermekkorukat.⁵⁶ Kérdés maradna azonban az, hogy hol vannak a hozzájuk rangban illő férfiak, és hol találjuk azokat a telepeket, melyek a korban föltételezett "törzsi arisztokrácia" székhelyeként szolgálhattak.⁵⁷

Hasonlóan elgondolkodtatóak az Okorág határában előkerült kincs spirális karperecei – ezeket a szakirodalom eredetileg dák eredetüként aposztrofálta,⁵⁸ de én a magam részéről erősen kételkedem ebben. A dák példányokhoz legfőljebb spirális kiképzésükben hasonlítanak – de ez a forma olyannyira általános a karperecek esetén, hogy nem lehet egyetlen kultúrához kötni. A karperecekkel egy időben előkerült fibulákat az i.e. I. századra keltezték.⁵⁹ A magam részéről azonban nem tartom indokoltnak, hogy a karpántokat is a fibulákkal egyidősnek tekintsük. Egyrészt az előkerülési körülmények meglehetősen homályosak, ezért nem biztos, hogy a fibulák a karperecekkel egy időben és egy helyen kerültek a földre.⁶⁰ Másrészt rengeteg olyan „kincs” látott már napvilágot, melyben több száz éven keresztül gyűjtögetett tárgyak voltak egymás mellett. Nem tartom kizártnak, hogy itt is ez a helyzet áll fenn, ugyanis az i.e. I. század kelta-római hagyatékában semmi megközelítőleg hasonlót nem sikerült fölfedeznem eddig.

Ha közelebbről megvizsgáljuk az okorági karpántokat, föltűnik hogy milyen erősen profiláltak. Helyenként a boiót pajzséhoz hasonló bemélyedések, máshol gyöngykeretes, félkörös kiugrók láthatóak rajtuk. Az utóbbiak rendkívül hasonlítanak a Trebenişte előkelő sírjaiban talált Csurog típusú fibulák kengyeléhez és a rozetta-fejű tük nyakrészéhez **(17. kép)** – ezek a tük pedig valószínűsíthetően khalkidikéi műhelyekben készültek.⁶¹ Természetesen

⁵⁶ Természetesen ez csak akkor vezetne bármilyen eredményre, ha vannak balkáni adatok, melyekkel össze lehet vetni a beremendieket.

⁵⁷ A Pécs-Jakabhegyi erődített telepet és tumulus csoportot leszámítva a Drávától északra ugyanis nem ismerünk ilyeneket a vizsgált időszakban. Ez persze inkább a kutatás állapotát tükrözi, mintsem a korabeli viszonyokat.

⁵⁸ PATEK 1942, 29.

⁵⁹ MARÁZ 2008, 69.

⁶⁰ TÖRÖK 1941, 2.

⁶¹ PROEVA 2007, 75. A rozetták a környék díszítőművészetének szerves részét képezték a későbbiekben is – ott látjuk őket például II. Philippos verginai sírjának arany urnáján.

nem állítom, hogy az okorági karperec hellén műhelyben készült volna, de mindenesetre érdekes a díszítések hasonlósága, és érdemes lenne a későbbiekben nagyobb figyelmet fordítani erre a kincsleletre.

A viselet és az ékszerek után az utolsó vizsgált tárgycsoport a fegyvereké. A védő fegyverzetéhez tartozó görög-illyr típusú sisak valószínűleg hellén területeken alakult ki a VIII–VII. században⁶² és hamar népszerűvé vált a környező népeknél is. A bemutatott darab az alapformák közül a második típusba tartozhat – már van nyakvédője, de arcvédője még jelentősen korlátozza viselője hallását. Ez a típus legkorábban a VII. század végén jelent meg, vagyis valószínűleg ennél előbb nem jutott el messzebbre, így Dél-Pannóniába sem. Számos szép párhuzama – Görögországban Sindos, Aghia Parasevki, és Zeitenlik,⁶³ Boszniában Grude és Putičevo,⁶⁴ Albániában Borova és Çinamak,⁶⁵ Koszovóban Pečka Banj⁶⁶ - közül ki kell emelni a macedón Trebeništet és a boszniai Donja Dolinát. Tulajdonképpen ugyanis csak ezek a darabok tartoznak ugyanúgy a második fázisba, mint a kaptoli.⁶⁷ **(18. kép)**

A korinthusi típusú sisak, melyet az előbbitől alapvetően orrvédője és keskenyebb szemnyílása különböztet meg, szintén a VIII. század során alakult ki. Bár ez a görög művészetben a leggyakrabban ábrázolt sisaktípus, az V. század folyamán mégis kiment a divatból a származási helyén.⁶⁸ A kaptoli darab a második fázisba sorolható a szélein látható lyukak alapján, melyek az alatta viselt textilhez való hozzáerősítést segítették. Így a VII. század végére, VI. század elejére keltezhető.⁶⁹ Párhuzamai például a görögországi Edessa, Nea Syllata, Sindos és Aghia Parasevki, a macedóniai Trebenişte és a boszniai Glasinac gazdag temetkezéseiből ismertek.⁷⁰ **(19. kép)** Glasinac és Kaptol a furcsán kiugró legészakabbi előfordulási helyei ennek a sisakfajtának, ami jelezheti az egykor ide temetettek igen magas rangját vagy kivételesen jó lehetőségeit a kereskedelemre.

E két sisaktípussal már behatóbban foglalkoztak szerb, horvát és szlovén kutatók is.⁷¹ Az általuk elvégzett stilisztikai vizsgálatok eredményeként talán ezek a tárgyak lehetnek azok, amelyeknél pontosabb készítési helyet meg lehet állapítani. Az ugyanis, hogy viszonylag

⁶² WILKES 1995, 241.

⁶³ THEODOSSIEV 2000, 197.

⁶⁴ FIALA 1899b, 151.

⁶⁵ ALBANIEN 1988, 218 és 230.

⁶⁶ PALAVESTRA 2007 o.n.

⁶⁷ POTREBICA 2008, 194.

⁶⁸ Ettől függetlenül például Itáliában igen népszerű maradt a köztársaság koráig. EGG–WAURICK 1990, 12.

⁶⁹ POTREBICA 2008, 193.

⁷⁰ POTREBICA 2008, 193.

⁷¹ Elsősorban Biba Teržan, Rastko Vasić és Hrvoje Potrebica.

korai típusok, illetve a tény, hogy előkerülési helyük és a legközelebbi párhuzamaik között igen nagy a földrajzi távolság, talán arra enged következtetni, hogy ezek nem a később kialakult makedón központok közvetítésével jutottak el a Száván túlra, hanem „valódi” hellén területekről származhatnak.⁷²

Bronz lábvértéket már a késői helladikus dendrai sírból is ismerünk, a XV. századból. Úgy tűnik azonban, hogy ezek igazán mesteri példányaihoz, a megrendelő lábára pontosan illeszkedő darabok elkészítéséhez szükséges viaszveszejtéses eljárást csak valamikor a hoplita harcmodor kialakulásának kezdetei táján fejlesztették ki, tehát a VIII–VII. század környékén,⁷³ és a IV. századig széles körben elterjedt volt ez a típus. A kaptoli vért pár a korinthusi sisakhoz hasonló rögzítő lyukacskái alapján a VI. századra tehető.⁷⁴ Szép párhuzamait találjuk előkelő sírokban: a már sokszor emlegetett macedóniai Trebeništében, a montenegrói Kličevo, a boszniai Galsinac, Čitluci és Sanski Most,⁷⁵ vagy az albániai Belsh sírjában.⁷⁶

4. Következtetések

Mint az a fentiekből kiderült, a bemutatott tárgyak jelentős részénél párhuzamaikat a Balkán előkelő, akár fejedelmi szintű temetkezéseiben találjuk meg. Vizsgált területünkön azonban egyetlen ilyen sír sincsen. Igaz, hogy például a kaptoli tumulusok, a vukovári sír, vagy a beremendi temetőrészlet a maga nemében igen szép és meglepő leleteket tartalmazott, mégsem tekinthető egyenrangúnak a boszniai vagy szerbiai síregyüttesekkel.

Az azért kitetszik a vizsgált anyagból, hogy a déli hatások igenis eljutnak Dél-Pannóniába, de hogy közvetlenül vagy közvetve, és akkor hány közvetítőn át, azt egyelőre igen nehéz megállapítani. **(20. kép)**

Ahhoz, hogy ezeket a ritka és jó minőségű tárgyakat megfizessék, az egykor itt élteknek is rendelkezniük kellett valamiféle cserealappal. Erre talán Kaptol esetén találjuk a legkézenfekvőbb magyarázatot: a környező Papuk-hegységben ugyanis grafitlelőhelyek találhatóak, melyeknek kiaknázása jelenthette a "kaptoli hercegek" hatalmának és vagyonának

⁷² VASIĆ 2010, 38.

⁷³ FORREST 1986, 29.

⁷⁴ POTREBICA 2008, 194.

⁷⁵ FIALA 1899a, 65.

⁷⁶ ALBANIEN 1988, 246.

alapját – a grafit a Hallstatt kortól kezdve népszerű hozzávalója a csillogó fekete kerámiának.⁷⁷

Még néhány dolog valószínűnek tűnik e régió társadalmi-hatalmi viszonyait nézve. Föltehetjük, hogy Dél-Pannónia kapcsolatai valószínűleg beszűkültek valamennyire a késő bronzkorhoz képest – hiányoznak azok az igazán gazdag temetkezések és telepek, melyek a keleti Hallstatt kultúra más területein és, mint láthattuk, a Balkánon is jelen vannak ekkor. Ennek oka egyelőre ismeretlen, a magam részéről a Dráva menti kereskedelmi útvonal használatának visszaszorulásával magyarázom, illetve azzal a föltevéssel, hogy a korabeli kereskedők máshol találták meg azokat az árucikkeket, amelyekért útnak indultak, és nem kellett egészen Dél-Pannóniáig elutazniuk.

Ezt támaszthatja alá az is, hogy Donja Dolina, a Szávának épp csak a másik oldalán fekvő lelőhely rendkívül fontos regionális központ lehetett a VIII. és V. század között, és valószínűleg közvetítő szerepet töltött be az alpi, észak-itáliai és balkáni területek közötti kereskedelemben.

Valószínű az is, hogy az V. századra a kereskedelmi utak ismét megváltoztak, méghozzá annyira, hogy Donja Dolina elveszítse jelentőségét, és új központok emelkedjenek föl. A leleteink tanúsága szerint az egyik ilyen regionális központ Sremska Mitrovica lehetett, a scordisci későbbi törzsi centruma – erre utalnak a város területén előkerült ión arany ékszerek, a bronz oinokhoé, az illyr-görög sisakok, Csurog típusú fibulák és kettős kígyófejes pántkarpercecek. Ráadásul a közvetlen környékén több helyen is előkerültek szignifikáns kincsleletek (Hrtkovci, Nikinci), melyek a IV–II. századra keltezhetőek, és talán már a mitrovicai műhelyben gyártották egyes darabjaikat.⁷⁸

Az alkalmazott technikák és a megrajzolható elterjedési térképek tehát alátámasztják a bemutatott tárgyak dél-balkáni eredetét. Azonban, mint már korábban említettem, a nagyjából hasonló kulturális szinten álló és igen szoros kapcsolatokat ápoló Thrákia – Makedónia – Hellász körön belül igen nehéz megállapítani, hogy pontosan mely területről érkeztek Dél-Pannóniába az összegyűjtött tárgyak, illetve honnan származtak az elkészítésükhöz szükséges ismeretek, esetleg mesterek.

Néhány felsorolt tárgy azonban mindezen problémák ellenére segíthet a kronológia és a kapcsolatok tisztázásában: ilyenek a sisakok és a lábvérték, illetve bizonyos fibulák, melyek

⁷⁷ Kaptolhoz hasonlóan a makedóniai Ohrid-tó környékén sűrűsödő gazdag lelőhelyek (pl. Trebenište, Delagožd, Radolište) esetén is jó eséllyel megállapíthatjuk a vagyon alapját: ugyanis ezüstbányák működtek a környéken.

⁷⁸ JEVTIĆ–RUŠEVLJAN 2006, 302.

pontosabb keltezt, legalábbis egy valószínűsíthető *terminus post quem* megállapítását lehetővé teszi.

A bemutatott sisaktípusok és lábvérték az elfogadott vélemény szerint a VII–VI. század fordulója körül jelenhettek meg a vizsgált területen. Koraiságuk talán arra mutat, hogy makedón/illyr közvetítés nélkül, egyenesen a hellén területekről érkeztek Dél-Pannóniába. A boiót pajzs tűtartójú fibulák a VII. századtól, a négyzetes tűtartójú típus a VI. század közepétől, míg az ún. Štrpci-Čurug fajtájúak leghamarabb az V. század végén jelennek meg. **(21. kép)** Ez utóbbi kettőt, mivel ezüstből készültek, érdemes lenne proveniencia kutatások tárgyává tenni – nem lehetetlen, hogy alapanyaguk a korszakban virágozni kezdő makedón ezüsbányákból származik.

Ezek a tárgyakon kívül a többi sajnos pontosabban keltezni nem lehet, és mivel a legtöbb lelet meglehetősen régen került elő, más ezüsttárgyaknál sem végeztek a származási helyükre vonatkozó vizsgálatokat.⁷⁹

A helyzet azonban szerencsére nem reménytelen. A nagy jugoszláv összefoglaló munkák ideje ugyan leáldozott, de most az egyes országok szakemberei saját régiójukra koncentrálva pontosíthatják a korábbi adatokat. A thrák emlékek folyamatosan zajló föltárása Bulgáriában további bizonyítékokkal kecsegtet. A Dyfri Williams által kezdeményezett módszer, miszerint a vázafestészetben már sikerrel alkalmazott mester-azonosítást kíséreljék meg az ékszerekkel kapcsolatban is, szintén ígéretes próbálkozásnak tűnik.⁸⁰ Magyarországon Dági Marianna már megkezdte ezt a kutatást, többek között a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének és a Thessaloniki Régészeti Múzeum makedón anyagainak vizsgálatával.⁸¹

Az aranyat tartalmazó tárgyak esetén, ha származási hely nem is, de készítési idő esetleg meghatározható hélium, uránium és tórium tartalom-elemzéssel, ezért mindenképpen érdemes lenne archaeometriai vizsgálatoknak alávetni a leletek e csoportját.

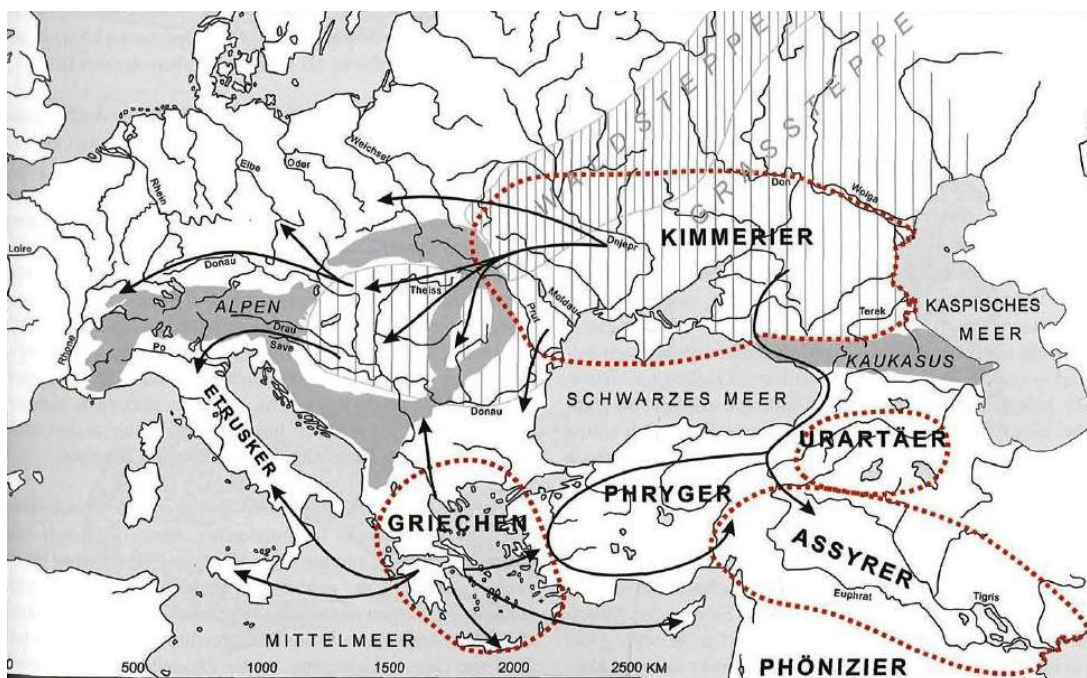
A várható új eredmények figyelembevételével, és a kutatás kiterjesztésével a Szerémség kimaradt részére, illetve a Dél-Dunántúl újabb megyéire (Tolna, Somogy, Zala) kívánok a továbbiakban hozzájárulni a Kárpát-medence kapcsolatrendszereinek földterítéséhez, és a korai vaskor kérdéseinek tisztázásához. Egy későbbi kutatási fázisban esetleg megkísérelném föltárni azt is, hogy milyen különbségek jelentkeznek a Dunántúl bronzkori és vaskori kapcsolatrendszereiben, és hogy melyek lehetnek a változások esetleges okai.

⁷⁹ Az arany és a bronz sajnos nem igazán alkalmas ilyen vizsgálatok elvégzésére. Bár a baranyai arany pántkarperec töredék esetén talán mégis érdemes lenne megpróbálkozni vele - színe alapján legalábbis nem erdélyi alapanyagúnak tűnik.

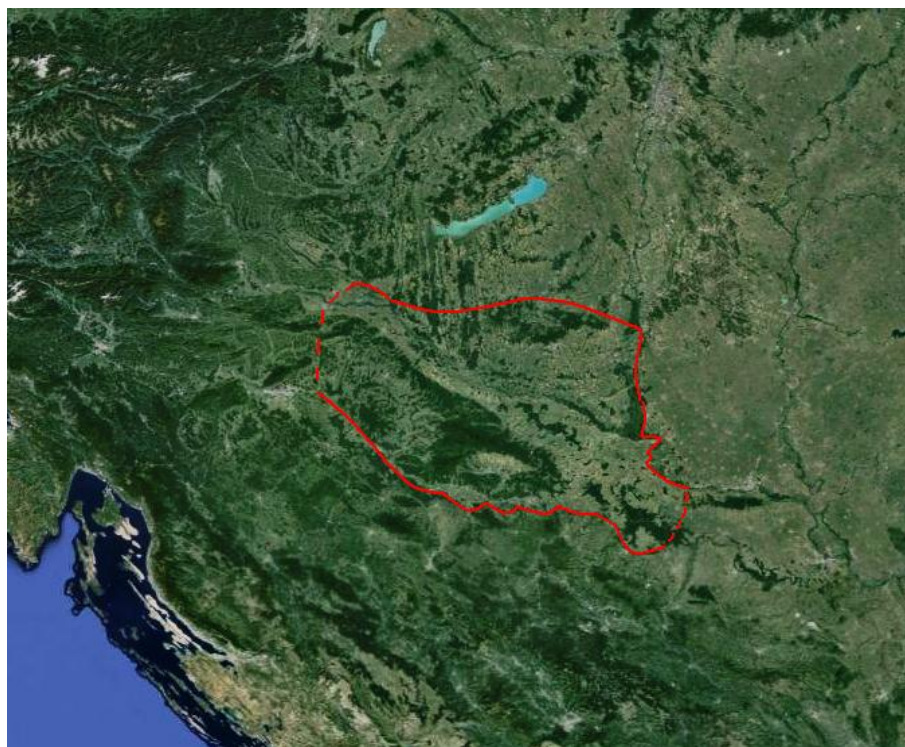
⁸⁰ OTKA 2013

⁸¹ DÁGI 2011, 1.

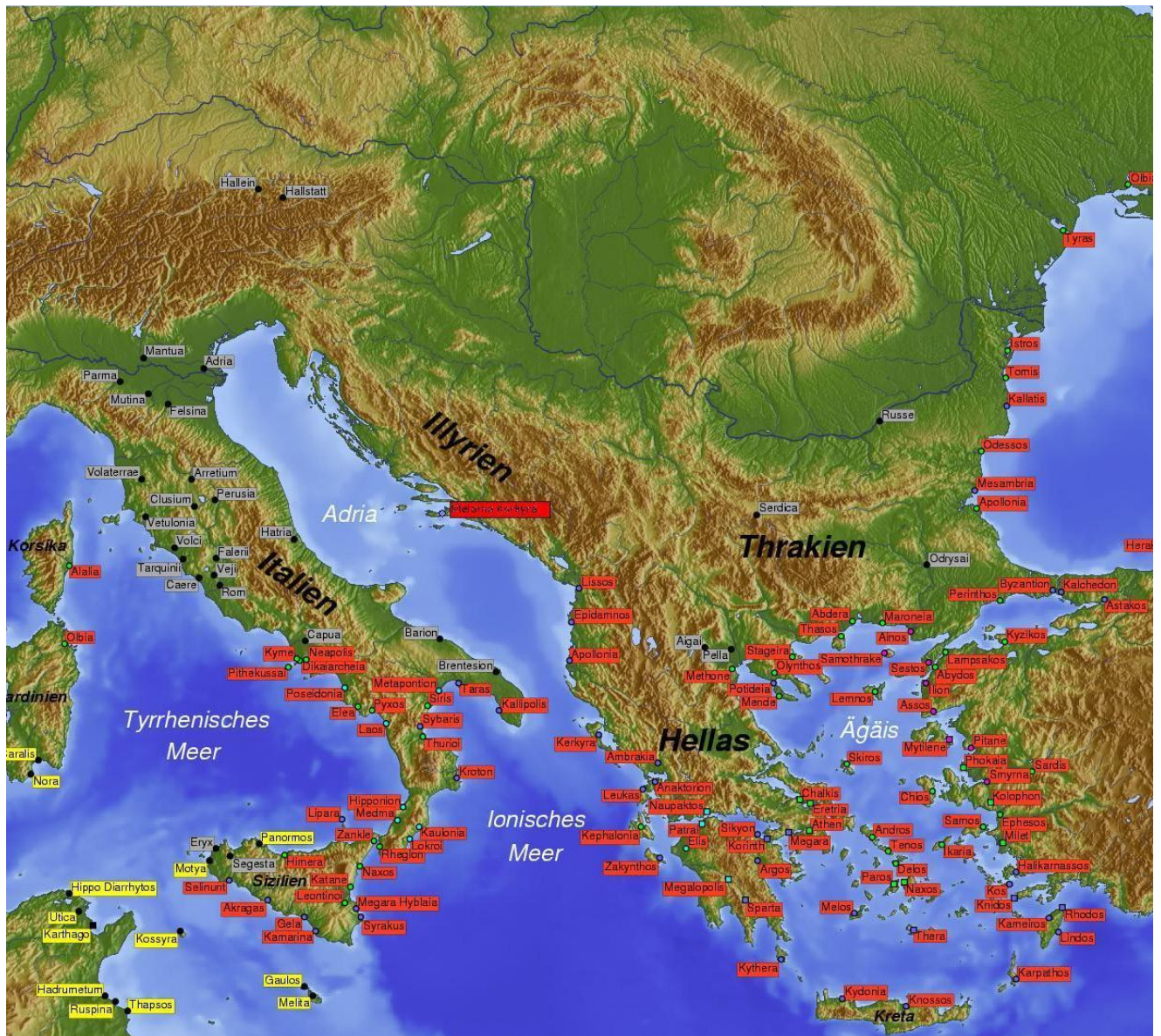
KÉPEK

1. kép. Kultúrkörök elterjedése Euráziában a IX. és VII. század között. GLEISCHER 2007 nyomán

2. kép. Dél-Pannónia

3. kép. Gyarmatosítás: pirossal jelölve a görög apoikiák. Forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/Colonies_in_antiquity Letöltés ideje: 2014. október 1. 20:17

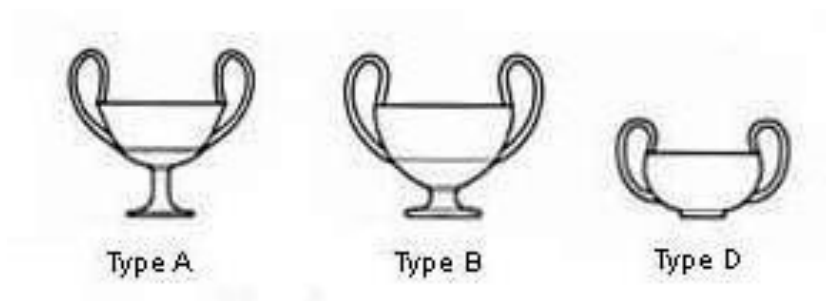
4. kép. Futó meander-motívum egy korai geometrikus pyxisen Attikából. Forrás: Greek Civilization <http://southwestern.edu/departments/classics/text-restr/grkciv041403.html>
Letöltés ideje: 2014. szeptember 30. 19:06

5. kép. Klasszikus askos Dél-Macedóniából. SANEV 2013 nyomán

6. kép. Kernos Eleusisből. MITSOPOULOU 2010 nyomán

7. kép. Kantharos típusok. Forrás: Classical Art Research Centre, Oxford University
<http://www.beazley.ox.ac.uk/tools/pottery/shapes/kantharos.htm> Letöltés ideje: 2014. október 3. 22:17

8. kép. Boiót féldrachma Thébából, a két bemélyedéssel ellátott pajzs ábrájával, V-IV. század. Forrás: FORVM's Classical Numismatic Gallery
<http://www.forumancientcoins.com/gallery/displayimage.php?album=2790&pos=2>
 Letöltés ideje: 2014. október 3. 19:59

9. kép. Boiót pajzs tűtartójú fibulák elterjedése. BADER 1985 nyomán

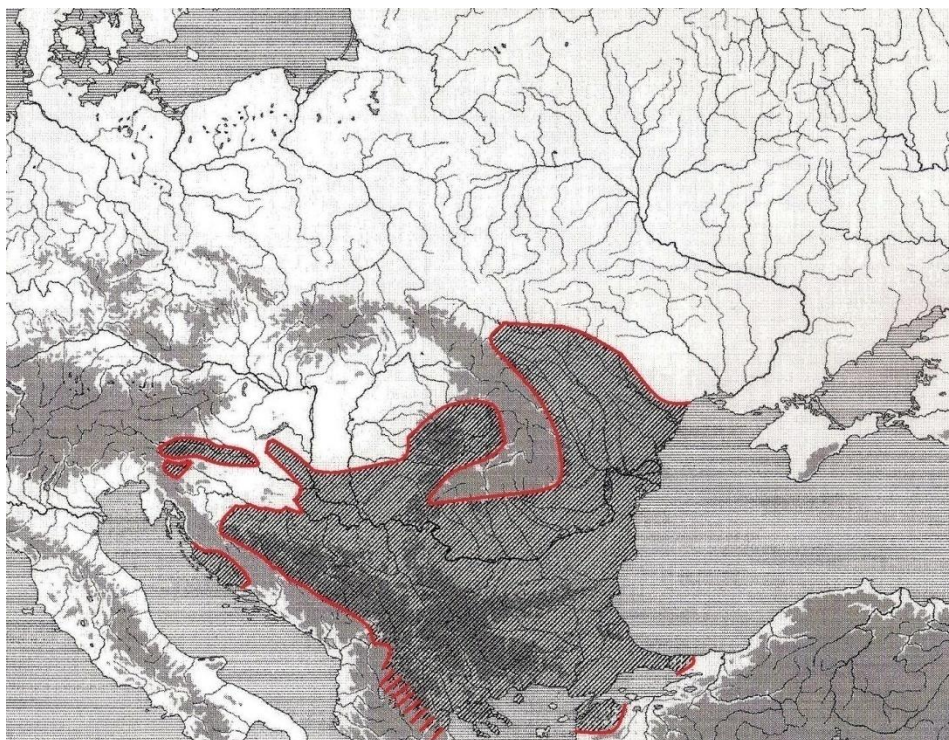
10. kép. Arany nyaklánc, Sremska Mitrovica. BRUNŠMID 1902 nyomán

11. kép. Kígyóábrázolás és lovas istenhérosz lábvértén, Goljamata mogila. Forrás: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sofia_-_Greave_from_Golyamata_Mogila.jpg Letöltés ideje: 2014. október 2. 21:17

12. kép. Kígyóábrázolás ezüst övlemezen, Mramorac. VASIĆ 1987a nyomán

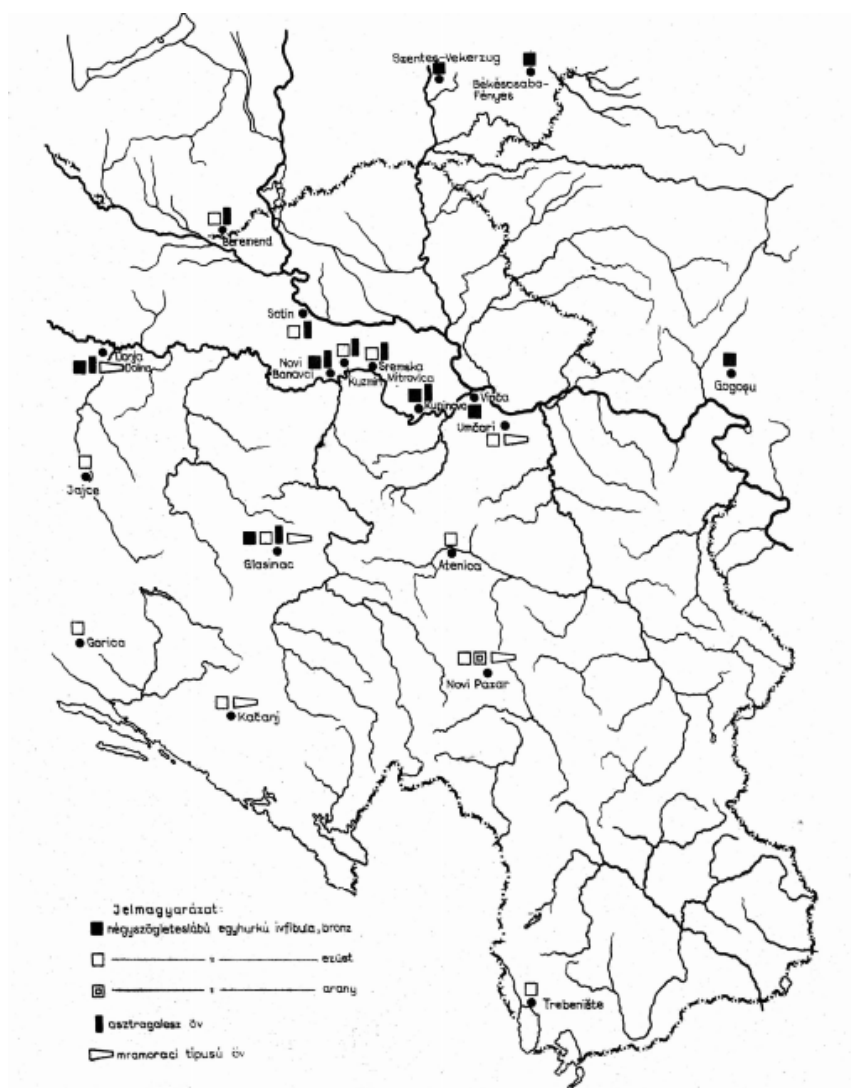
13. kép: A késő bronzkori kétfülű edények és a Hallstatt-kori kantharosok elterjedése, pirossal jelölve a szárazföldi határ. METZNER-NEBELSICK 2002 nyomán

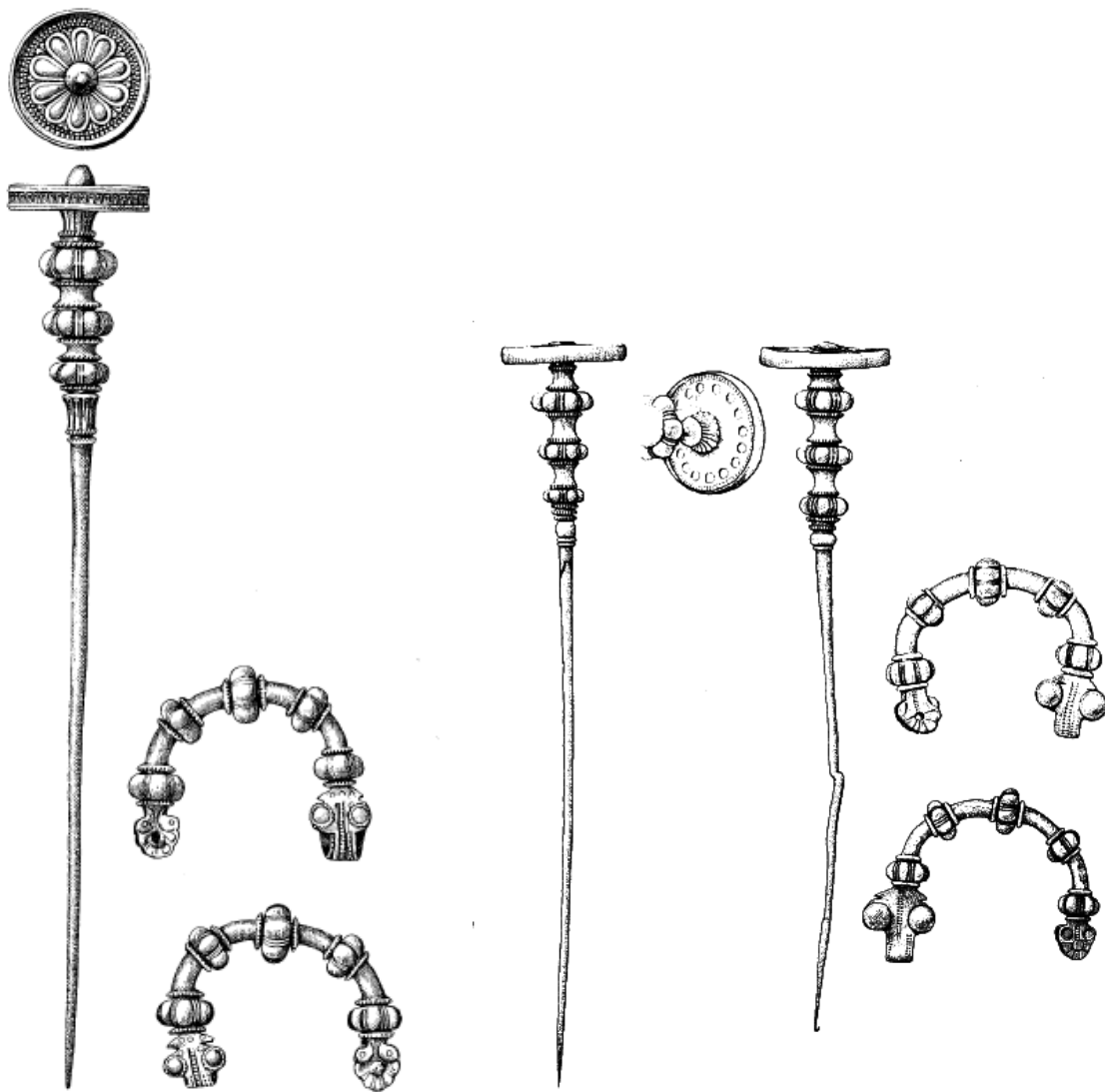
14. kép: Az ómega-fejű tűk elterjedése. RAMSL 2009 nyomán

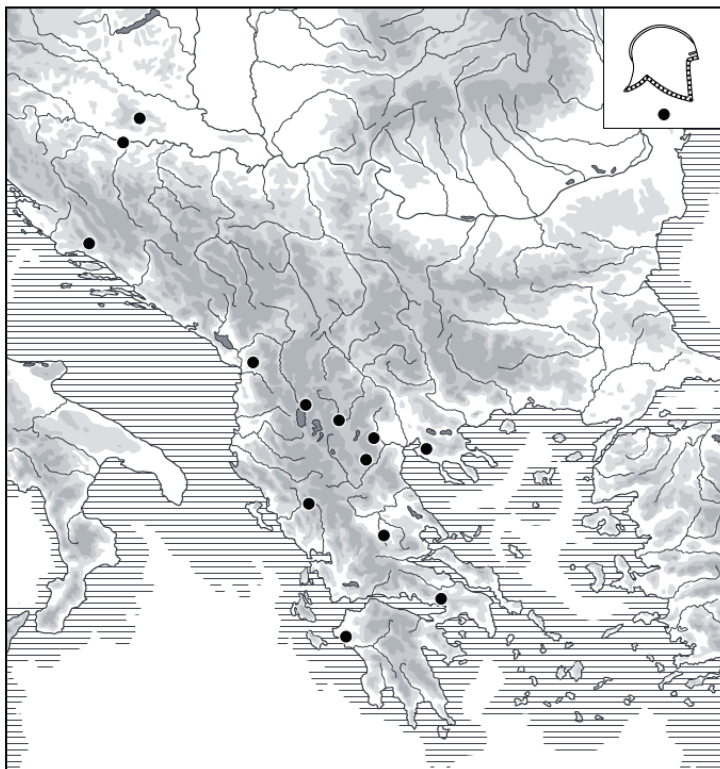
15. kép. Attikai-boiót bronzfibula Héraklész és a Moliones harcával a VIII. századból, Ida-barlang. Forrás: The National Archive of Monuments http://nam.culture.gr/portal/page/portal/deam/virtual_exhibitions/EAMB/EAMX11765
Letöltés ideje: 2014. szeptember 21. 19:23

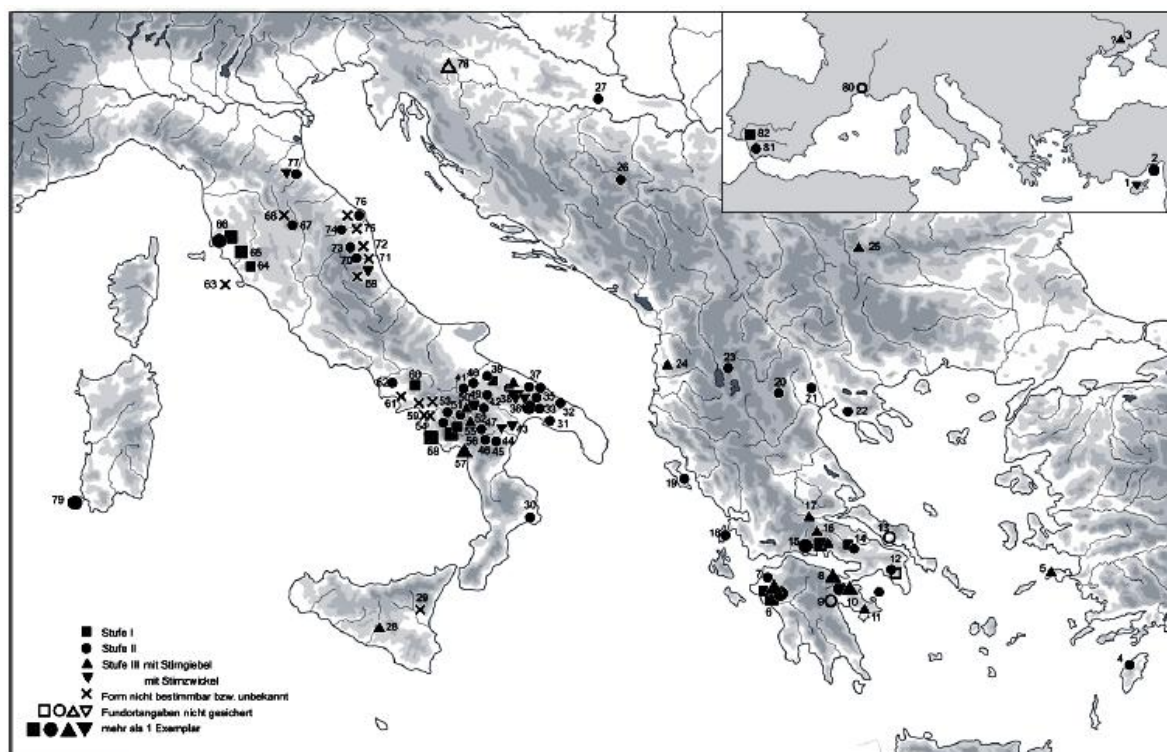
16. kép. A négyzetes tőtartójú fibulák elterjedése. JEREM 1972 nyomán

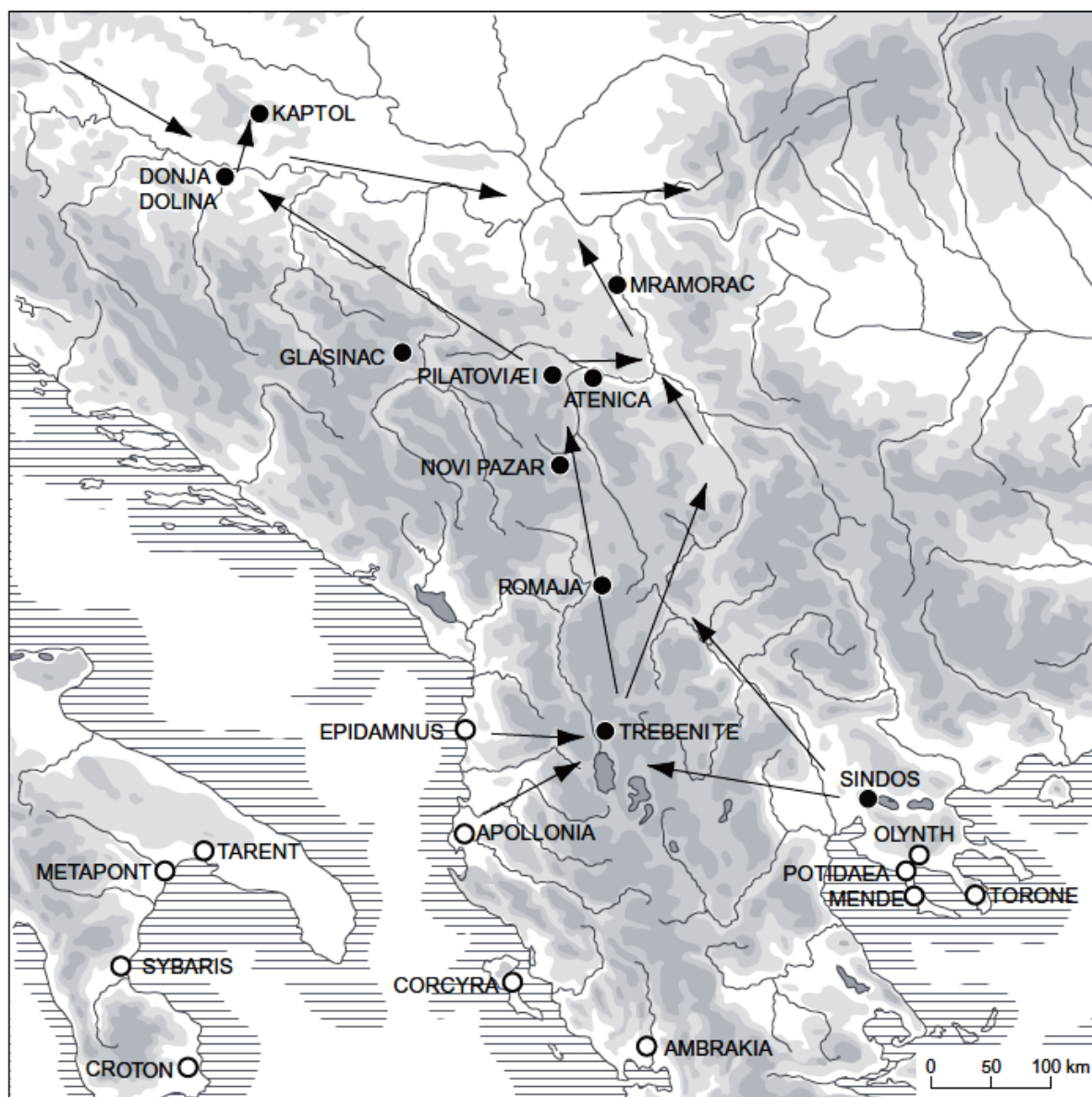
17. kép. Díszítűk és fibulák, Trebenište. VASIĆ 1987b nyomán

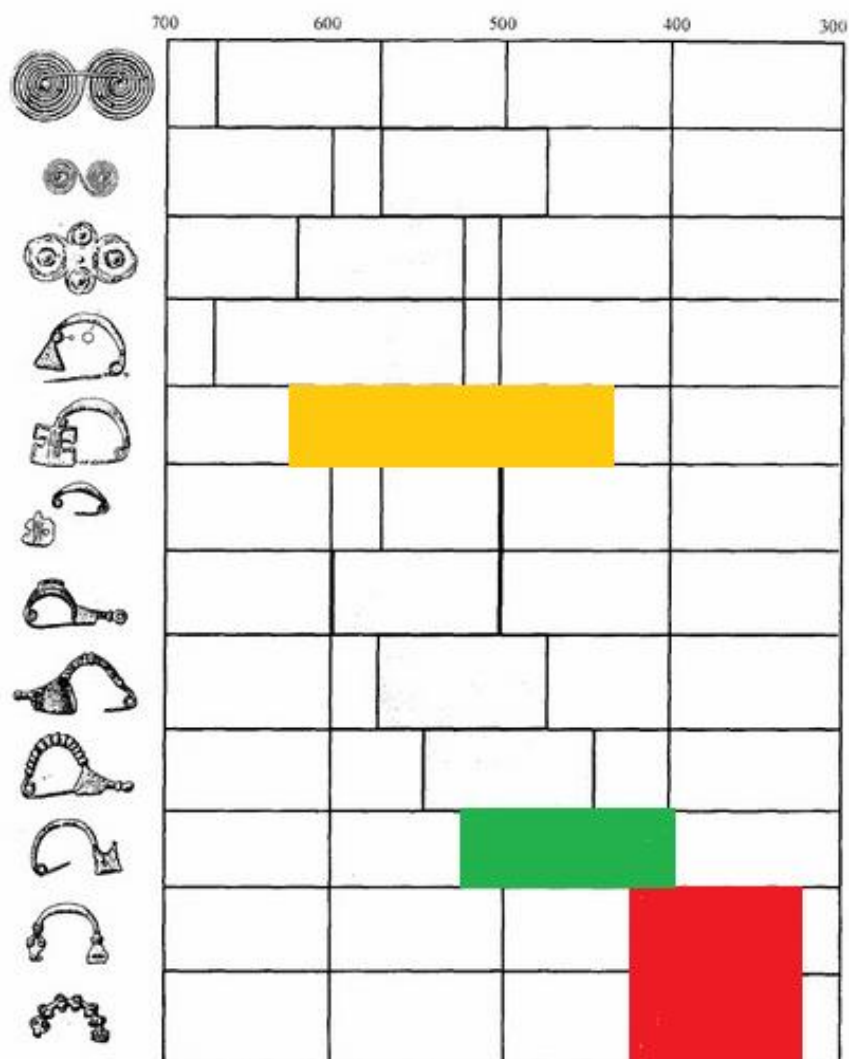
18. kép. A második fázisba tartozó görög-illyr típusú sisakok elterjedése. POTREBICA 2008 nyomán

19. kép. A korinthusi típusú sisakok elterjedése. POTREBICA 2008 nyomán

20. kép. Föltételezett kapcsolatok a Balkánon a VII–V. században. POTREBICA 2008 nyomán

21. kép. Néhány balkáni fibulatípus időbeli elterjedése: sárga a boiót pajzs tűtartójú, zöld a négyzetes tűtartójú, piros a Štrpci-Čurug típus. VASIĆ 1997 nyomán

FÖLHASZNÁLT IRODALOM

- ALBANIEN 1988 Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren. Szerk.: A. Eggebrecht et al. Mainz am Rhein, 1988
- BADER 1985 Tiberiu Bader: Evoluția fibulelor pe teritoriul României de la sfârșitul epocii bronzului până în perioda Hallstattului târziu. *DABI* XIV-XV. (1984-1985) 85-114
- BRUNŠMID 1900 Josip Brunšmid: Prehistorijski predmeti iz srijemske županije. *AVMZ* IV. (1900) 231-237
- BRUNŠMID 1902 Josip Brunšmid: Prehistorijski predmeti iz srijemske županije. *AVMZ* VI. (1902) 68-86
- ČOVIČ 1987a Borivoj Čović: Grupa Donja Dolina – Sanski Most. In: *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V. Željezno doba*. Sarajevo, 1987. 232-288
- ČOVIČ 1987b Borivoj Čović: Glasinačka kultura. In: *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V. Željezno doba*. Sarajevo, 1987. 571-574.
- ČURČIĆ 1909 Vejsil Čurčić: Prähistorische Funde aus Bosnien und der Herzegowina in den Sammlungen des k.k. Naturhistorisches Hofmuseums in Wien. *WissMittBosn* 11. (1909) 91-100
- DICTIONARY 1875 A Dictionary of Greek and Roman Antiquities. John Murray, London, 1875
- DRAVECZKY 1970 Draveczky Balázs: Somogy megye régészeti képeskönyve. *Somogyi Múzeum* 17. (1970)
- EGG–WAURICK 1990 Markus Egg – Götz Waurick: Antike Helme. Katalog zur Ausstellung. Mainz, 1990

- FEKETE 2007 Fekete Mária: Események és szemelvények. SpecNovDiss VII. Pécs, 2007
- FIALA 1899a Franz Fiala: Das Flachgräberfeld und die prähistorische Ansiedlung in Sanskimost. *WissMittBosn* 6. (1899) 62-129
- FIALA 1899b Franz Fiala: Griechische Bronzehelme aus Bosnien und der Hercegovina. *WissMittBosn* 6. (1899) 148-153
- FORREST 1986 George Forrest: Greece: The history of the Archaic period. In: The Oxford History of the Classical World. Szerk.: J. Boardman–J. Griffin–O. Murray. Oxford, 1986. 19-49
- GABROVEC 1987 Stane Gabrovec: Dolenjska grupa. In: Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V. Željezno doba. Sarajevo, 1987. 29-119
- GÁBOR 2006 Gábor Olivér: A legkorábbi ókori emlék Baranyában. Szajki leletek a JPM Régészeti Osztályának gyűjteményében. *Pécsi Szemle* 9/3 (2006) 4-13
- GÁTI 2009 Gáti Csilla: A szajki (Baranya megye) kora vaskori telep kulturális kapcsolatai. ΜΩΜΟΣ VI. Szombathely, 2009. 65-77
- GLEIRSCHER 2007 Paul Gleirscher: Kimmerier und Skythen. Zu den ältesten Spuren eurasiatischer Steppenreiter in Kärnten. *Rudolfinum* 10. (2007) 15-36
- HANDBOOK 2002 Handbook of the Antiquities Collection. The J. Paul Getty Museum. The J. Paul Getty Trust, Los Angeles, 2002
- JEREM 1968 Jerem Erzsébet: The Late Iron Age Cemetery of Szentlőrinc. *ActArchHung* XX. (1968) 159-208
- JEREM 1972 Jerem Erzsébet: Késővaskori sírleletek Beremendről (Baranya megye). *JPMÉ* 16 (1971) 69-90
- MARÁZ 2008 Maráz Borbála: *CommArchHung* (2008)

- MÁRTON 1913 Márton Lajos: A magyarhoni fibulák osztályozása II. *ArchÉrt* 33. (1913) 141-159, 195-209, 327-340
- MÁRTON 1933 Márton Lajos: A korai La Tène kultúra Magyarországon. ArchHung XI. Budapest, 1933
- METZNER-NEBELSICK 1997 Carola Metzner-Nebelsick: Hallstattzeitliche Zentren in Südostpannonien. *ZM* 8. (1997) 9-26
- METZNER-NEBELSICK 2002 Carola Metzner-Nebelsick: Der „Thrako-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien I-II. *VGF* 23. Rahden/Westafalia 2002
- MIHELIC 2007 Sanjin Mihelić: Trgovina i razmjena u pretpovijesti: izložba (Trade and exchange in prehistory: exhibition) Pula, 2007
- MITSOPOULOU 2010 Christina Mitsopoulou: De nouveau *Kernoi* pour *Kernos*... Réévaluation et mise à jour de la recherche sur les vases de culte éleusiens. *Kernos* 23. (2010) 145-178
- OBERFRANK 1996 Oberfrank Ferenc: Az aranyművesség története. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1996
- ODŽA 2009 Ankica Odža: Željeznodobne fibule iz arheološke zbirke Franjevačkog samostana na Humcu kod Ljubuškog. *VAPD* 102. (2009)
- OTKA 2013 OTKA Magazin. A hónap kutatója. 2013. szeptember <http://www.otka.hu/otka-magazin/a-honap-kutatoja/2013-1/2013-szeptember> Letöltés ideje: 2014. október 24. 18:55
- PALAVESTRA 2007 Aleksandar Palavestra: The Iron Age princely tomb Pećka Banja in Metohija. *The Handstand* 2007.

december<http://www.thehandstand.org/archive/december2007/articles/archaeology.htm> Letöltés ideje: 2014. 10. 21. 20:12

PATEK 1942 Patek Erzsébet: A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete. DissPann Ser. II. Budapest, 1942

POSEDEL 1909 Josef Posedel: Ein prähistorisches Gräberfeld bei Stagno. *WissMittBosn* 11. (1909) 101-103

POTREBICA 2008 Hrvoje Potrebica: Contacts Between Greece and Pannonia in the Early Iron Age (with Special Concern to the Area of Thessalonica) In: Import and Imitation in Archaeology. Szerk.: P. F. Biehl - Y. Rassamaksim, ZAKS 11. Langenweißbach, 2008. 187-212

PROEVA 2007 Nade Proeva: Who were the authors of the Trebeniste culture and the gold funeral masks. In: Macedonian Affairs. Analyses of Macedonian Politics, Economy and Society, Vol. VI. Skopje, 2007. 73-80

RAMSL 2009 Peter C. Ramsel: Eine Omeganadel im latènezeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Niederösterreich. In: Keltske studije II. Studies in Celtic Archaeology. Papers in honour of Mitja Guštin. Szerk.: G. Tiefengraber - B. Kavur - A. Gaspari. PHE 11. Montagnac, 2009. 117-124

SANEV 2013 Goran Sanev: Red figure vases in the FYR Macedonia. *RevArch* 1. (2013) 3-55

SHERRATT 2003 Susan Sherratt: Visible writing. Questions of script and identity in Early Iron Age Greece and Cyprus. *OJA* 22/3. (2003) 225-242

ŠIMEK 2004 Marina Šimek: Grupa Martijanec-Kaptol. In: Ratnici na razmeđu istoka i zapada. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj. Arheološki muzej u Zagrebu, 2004. 79-130

ŠIMIĆ 2004 Jasna Šimić: Grupa Dalj. In: Ratnici na razmeđu istoka i zapada. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj. Arheološki muzej u Zagrebu, 2004. 35-78

- SZILÁGYI 1968 Szilágyi J. György: L'"oenochoe de Mitrovica". *ActAnt* XVI. (1968) 117-131
- STOJIC 2007 Milorad Stojić: Hisar in Leskovac at the end of the Early Iron Age. *Starinar* LVII. (2007) 175-189
- TASIC 2004 Nikola Tasić: Historical picture of development of Early Iron Age in the Serbian Danube basin. *Balkanica* XXXV. (2004) 7-22
- THEODOSSIEV 2000 Nikola Theodossiev: The dead with the golden faces II. Other evidence and connections. *OJA* 19/2 (2000) 175-209
- TONKOVA–PENKOVA 2009 Milena Tonkova – Petia Penkova: Les parures en or de la nécropole thrace de Duvanli du ve siècle av. J.-C. : le cas du tumulus de Kukova. *ArchSci* 30. (2009) 201-209
- TÖRÖK 1941 Török Gyula: Pécs Szabad Királyi Város "Majorossy Imre Múzeumának" 1941. évi Értesítője. Pécs, 1941
- VASIC 1987a Rastko Vasić: Sremska grupa zapadno balkanskog kompleksa. In: *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V. Željezno doba*. Sarajevo, 1987. 555-558
- VASIC 1987b Rastko Vasić: Kneževski grobovi iz Novog Pazara i Atenice. In: *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V. Željezno doba*. Sarajevo, 1987. 644-650
- VASIC 1987c Rastko Vasić: Srednja i istočna Makedonija. In: *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V. Željezno doba*. Sarajevo, 1987. 690-700
- VASIC 1995 Rastko Vasić: Silver Jewelry of the 4th century in the central Danubian Basin. The Čurug Hoard. In: *Silver Workshops and Mints*. Szerk.: I. Popović, T. Cvjetičanin, B. Borić-Brešković. Beograd, 1995. 83-90
- VASIC 1997 Rastko Vasić: Early Iron Age regional groups in the Užice area. *Balkanica* XXVIII. (1997) 45-62

VASIĆ 1999 Rastko Vasić: Die Fibeln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Mazedonien) PBF XIV, 12. Stuttgart, 1999

VASIĆ 2003 Rastko Vasić: Die Nadeln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien) PBF XIII, 11. Stuttgart, 2003

VASIĆ 2005 Rastko Vasić: Srebrni nalaz iz Nikinaca (Silver find from Nikinci) *Starinar* LV. (2005) 67-73

VASIĆ 2010 Rastko Vasić: Reflecting on Illyrian helmets. *Starinar* LX. (2010) 37-55

VEZETŐ 1966 Vezető a Janus Pannonius Múzeum régészeti kiállításához. II, javított, bővített kiadás. *JPMF* 11. (1966)

Rövidítések jegyzéke

ActaAnt = Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae

ActArchHung = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae

AntTan = Antik Tanulmányok

ArchHung = Archaeologia Hungarica Musei Nationalis Hungarici

ArchSci = ArcheoSciences

AVMZ = Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu

CommArchHung = Communicationes Archaeologiae Hungariae

DABI = Descoperirile arheologice de la Brădicești-Iași

DissPann = **Dissertationes Pannonicae** ex Instituto Numismatico et Archaeologico Universitatis de Petro Pázmány nominatae Budapestinensis provenientes

JPMÉ = A pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyve

JPMF = A pécsi Janus Pannonius Múzeum Füzetek

OJA = Oxford Journal of Archaeology

PBF = Prähistorische Bronzefunde

PHE = Protohistoire Européenne

SpecNovDiss = Specimina Nova Dissertationum ex Instituto Historiae Antiquae et
Archaeologicae Universitatis Quinqueecclesiensis

VAPD = Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku

VGF = Vorgeschichtliche Forschungen

WissMittBosn = Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina

ZAKS = Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des
Schwarzmeerraumes

ZM = Zalai Múzeum